

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.
Abonnementsprijs f 4,- per jaar. Buitenland f 5,60 per jaar, voor België f 4,60.
Losse nummers f 0,25.

KENTERINGSGETIJ

Leven betekent veranderen. Dat geldt voor de individuele mens, zo goed als voor de volkeren; voor de persoonlijke verworvenheden, zo goed als voor de gemeenschappelijke: de beschaving. Nu zijn er tijden waarin de verandering bestaat uit een reeks van kleine verschuivingen, stuk voor stuk nauwelijks bespeurbaar. Maar er zijn ook perioden waarin de veranderingen hevig en schokkend zijn, en elkaar bijzonder snel opvolgen. En weer: zulke tijden van kentering zijn, aanwijsbaar in het leven van de enkeling en in het leven der gemeenschappen in het stukje particuliere geschiedenis dat we zelf zijn en in de beschavingsgeschiedenis der mensen.

Dat de twintigste eeuw een dergelijke crisis van onze beschaving vertegenwoordigt, het werd al zo vaak betoogd, dat iedereen zo langzamerhand met deze gedachte vertrouwd geworden is. Trouwens wat kunnen de twee wereldoorlogen, het onvoorstelbaar geweld waarmee we vernietigen kunnen en vernietigen willen („als het moet” zeggen we dan), de wreedheid en de ellende, het toenemend gevoel van onzekerheid, onveiligheid, angst, wat kunnen die anders betekenen dan dat de waarden en normen, die voor de Europese mensheid eenmaal richtinggevend waren, zijn weggevallen, terwijl nieuwe waarden zich nog nauwelijks laten zien. Dat is, hoe men het keert of wendt het kenmerk van een kenteringsgetij, waarin — tot nader order — het instinct heerst.

Zulke kenteringsgetijden zijn er meer geweest: de periode waarin de laat-antieke wereld ineenstortte en het Christendom zijn weg begon te zoeken, de overgang van de Middeleeuwen naar de nieuwere tijd, om er slechts twee te noemen. Ze vertonen hetzelfde beeld van innerlijke onzekerheid en verscheurdheid, van beroering, oorlog, wreedheid. Maar juist door deze overeenkomsten kan het lijken, dat onze kentering zich afspeelt binnen hetzelfde verband, dat onze crisis in wezen niet zo heel veel verschilt van de andere genoemde.

Echter ondanks de geweldige verschillen

tussen antieke wereld en middeleeuwen, tussen middeleeuwen en nieuwere tijd, blijkt er een gemeenschappelijk patroon aanwezig: de landbouw was en bleef een der voornaamste, zo niet de voornaamste, pijler van het bestaan.

Is er echter kans, dat uit onze crisis toch weer een of andere vorm van agrarische beschaving tevoorschijn komt? Hier kunnen we aanknopen bij de gedachte van de Franse kunsthistoricus en cultuurfilosoof René Huyghe, die nadrukkelijk stelt, dat de agrarische beschaving aan het eind van de prehistorie ontstaan, thans bezig is te verdwijnen, om plaats te maken voor een technische beschaving. Dit betekent, dat de kentering die we thans meemaken, een zeer diepe insnijding in de geschiedenis der mensheid is: na het jagers- en herderstijdperk kwam het landbouwtijdvak, thans breekt de technische fase voor de mensheid aan, waarin de beschaving zal berusten op de energie en de voortbrenging daarvan. Dat het menselijk leven in deze nieuwe periode geheel andere aspecten gaat verkrijgen, is ook nu reeds duidelijk.

De toepassing van de stoom, het gas, de elektriciteit, de olie en benzine als energiebronnen, van de atoomkracht tenslotte, hebben de mens in staat gesteld tot een reeks van veroveringen, waarvan het einde net zo min in zicht is als het uiteindelijk resultaat voorspelbaar. Enige verschijnselen moeten echter reeds nu de aandacht trekken. Daar is in de eerste plaats de nieuwe verovering: de snelheid. Duizenden jaren lang heeft de mens zich niet sneller kunnen voortbewegen dan zijn benen, zijn rijdier, zijn schip hem dragen kon. Thans echter suist hij niet alleen over de wegen met snelheden van 120, 130 km per uur, hij heeft machines geconstrueerd waarmee hij zich in het lucht-ruim verheffen kan en hij weet die te doen voortbewegen met grotere snelheid dan die waarmee het geluid zich voortplant. En tenslotte: zijn ruimteraketten bereiken een dergelijke fabelachtige snelheid, dat ze de aantrekkingskracht van de aarde vermogen te

een lezing voor de vara-microfoon van zondag 18 augustus 1963

Meldt U aan als
DONATEUR
voor het

**Centrum
voor
Humanistische
Vorming**

Bijdrage f 3,75 per kalenderjaar
Gironummer 60.84.68, ten name van
Centrum voor Humanistische Vorming
Secretariaat: Oudegracht 152, Utrecht

Bij bovengenoemd Centrum is verschenen de
documentatie „Humanistische Vormings-
onderwijs” Prijs f 0,50

overwinnen en een reis in de interplanetaire ruimte mogelijk wordt. Nu kan men natuurlijk volhouden, dat dergelijke snelheden slechts door een enkele mens worden meegemaakt, maar laten we oppassen: de snelheid is een zaak van belang in ons aller leven geworden. We gaan per fiets, brommer, tram of bus naar ons werk, en de mensen die nog nooit van een gemotoriseerd vervoermiddel hebben gebruik gemaakt, zijn schaars en ze worden met de dag schaarser. Dit betekent dat we zo goed als allen de sensatie van bevrijding kennen, die gelegen is in het loskomen van een natuurlijke gebondenheid, dat we de snelheid als iets positiefs zijn gaan waarderen. Ik spreek niet eens over de nuttigheidsfactor. Het gaat mij om de sensatie, die er ongetwijfeld één van levensverheving is. De mens is nu eenmaal een wezen dat waagt, en nooit is het leven zo intens als op de rand van het gevaar. En dat snelheid en gevaar samenhangen, behoeft geen nader betoog doch deze verheving gaat gepaard met een onmiskenbare verarming. Gaat U slechts na, we suizen voort in een auto, iedere seconde bespringen nieuwe beelden onze ogen: een paard, een boerderij, een boer in het weiland, een sloot, een boom, een bos, een landhuis, gezien en weer voorbij. Tijd om een beeld vast te houden is er niet, we zijn gedwongen ze los te laten alsof ze geen enkele betekenis hadden. De wereld flitst aan ons oog voorbij, versnipperd tot fragmentjes zonder duur, en daardoor komt ze niet tot zinvolle gestalte. We hebben vaart, we ervaren hevigheid van leven, maar we hebben de kwaliteit opgeofferd aan de intensiteit.

Wie met zijn voeten over de aarde wandelt, heeft contact met de oudste entourage van de mens, hij heeft gelegenheid tot stilstaan, tot stilstaan bij de dingen, tot kijken, waarnemen, bezinnen, beschouwen. Met de rechtervoet op het gaspedaal en de linker klaar voor de frictie ben ik veel meer dan de wandelaar gedwongen, een stukje mechanisme te zijn. Of ik het wil of niet, ik ben weggehaald, geabstraheerd, van mijn natuurlijke gronden.

Ander voorbeeld van de toenemende mate van abstrahering in ons tijdsbestek. In de moderne woonwijken van de steenwoestenijen onze grote steden, zijn de flatwoningen niet meer dan onpersoonlijke woonkooien, die niets meer gemeen hebben met een huis in de vroegere zin van het woord: een plek waar men veilig en beschut was, dicht bij de aarde. De deur naar buiten was eens ook toegang tot de wereld van de plant en het dier, een wereld die ons nauw verwant is, thans is het de toegang tot de betonnen abstractie van een galerij, en van daaruit gaan we naar een trappotaal, een lift, en bereiken eindelijk... de straat. „Mensen zonder aarde” zijn we geworden en de groente die we in de grote steden kopen, zijn „panklaar” en netjes in cellofaan verpakt, zonder enig verband met een plant die groeide in de grond, met de regen die neertikkelde op haar bladeren.

Het lijkt geen twijfel: ons leven wordt abstracter, mechanischer. Betekent dit nu, dat dit verlies over de gehele linie geleden wordt, dat de nieuwe beschavingsperiode een onvoorstelbare technische ontplooiing zal brengen, doch met een onvermijdelijk verlies aan waarden, als verdieping en bezinning? Zich hier te wagen aan voorspellingen, is uiteraard een hachelijke onderneming. Alleen: kan de mens ooit ophouden met denken over de wereld en zichzelf, kan hij blijvend een leven leiden, waarin de krachten van geest en ziel verkommerd zijn? Dat deze krachten naar andere uitingsmogelijkheden zullen zoeken, is echter zeer wel mogelijk. Zijn daarvoor reeds nu aanwijzingen te vinden? Me dunkt van wel.

Het is namelijk opvallend hoezeer het teken, het beeld, het woord gaat verdringen. Bij de verkeerstekens is dat alleszins begrijpelijk. Het wordt meer ogenblikkelijk duidelijk dat mij een halt wordt geboden, wanneer ik een rond rood bord zie met een horizontale witte streep, dan wanneer ik de woorden lees „verboden in te rijden”. In het eerste geval zie ik de barrière, voorgesteld door een teken, in het laatste moet ik me die toch nog altijd even bewust maken. Deze voorkeur voor het teken is kenmerkend voor onze tijd. De kranen van de was-tafel worden niet meer voorzien van de woorden „warm” en „koud”, maar eenvoudigweg van de kleuren rood en blauw, het rood dat ons een onmiddellijke sensatie van warmte geeft, het blauw dat een gevoel van koelte suggereert. Nog iets opmerkelijks: de steeds belangrijker plaats die de illustratie in het boek is gaan innemen. Sterker nog: vroeger bood een boek stof om te lezen, thans is het dikwijls een veredeld prentenboek — ik denk aan de vele uitgaven over kunst. Misschien is René Huyghe's uitspraak: „de wereld van het boek is bezig plaats te maken voor die van het beeld”, wat al te kras, een verschuiving in onze belangstelling is zeker te constateren. In onze wereld nemen teken en beeld in betekenis toe. En dat zou wel eens kunnen betekenen dat in

Humanistische Correspondentiekring voor huwelijkscontacten opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht. Gaarne 24 ct. aan postzegels insluiten.

(adv.)

de technische wereld van de toekomst de beeldende kunsten, beeldhouw-, schilder- en tekenkunst, en wellicht nu nog onbekende vormen van het beelden, een nog belangrijker functie zullen hebben, dan voordien het geval was.

Nu hoor ik reeds Uw tegenwerpingen. „Hoe zou dat kunnen, als die beeldende kunst in onze tijd door een verregaande abstrahering en primitivisering alle contact met de zichtbare werkelijkheid verliest en daardoor zichzelf van de noodzakelijke voedingsbodem berooft?”

Ik zou daarop kunnen antwoorden, dat deze abstrahering niet zo vreemd is in een tijd, dat het levenspatroon zelf naar het abstracte neigt. Maar er is een klemmender argument. Evengoed als het denken is het beelden voor de mens een middel, waarmee hij de werkelijkheid grijpt, ordent, hanteerbaar maakt. Maar om dat middel toe te passen, moet er nog een verband zijn tussen de mens en de hem omringende wereld. Op een of andere manier moet de werkelijkheid hem toch nog als zinvol voorkomen, welke haar zin dan ook moge zijn.

Deze notie van een zinvolle werkelijkheid, is in een periode van kentering grondig verstoord. De oude opvattingen waarmee we de wereld zo lange tijd geordend, hanteerbaar, doorzichtig op een betekenis gehouden hebben, zijn weggevallen, en wat zich aan onze ogen voordoet, is verwarring, chaos, met al het dreigende daarvan.

Deze dreiging wordt dan nog in buitengewone mate versterkt door het feit, dat velen de techniek en de geweldige ontwikkeling daarvan als iets onmenselijks zijn gaan zien. Een toverleerling, in het leven geroepen om de mens te dienen, maar ontgroeid aan zijn meester, uitgegroeid tot een gigantisch Moloch, die straks wellicht mensenoffers op onvoorstelbare schaal, misschien het krankzinnige offer van alle leven vraagt.

Tegenover deze chaos en deze dreiging staat de denkende mens, staat ook de beeldende mens. Is het verwonderlijk, dat hij met die werkelijkheid geen weg meer weet, geen voorstelling aan de zichtbare werkelijkheid

ontlenen kan, en zich houdt aan zijn enige zekerheid, zijn innerlijkheid? Maar wat betekent dit anders dan dat hij abstract wordt? Goed, in het laatste tiental jaren hebben we dan nog kunnen opmerken, hoe in vele abstracte uitingen de hevigheid het won van de kwaliteit, maar — herinner U, wat ik over de snelheid gezegd heb — dat is een tendens van onze tijd.

We hebben schilders het toeval zien krommen — reactie ongetwijfeld op de berekende nauwkeurigheid van de techniek. We hebben sculpturen gezien, samengesteld uit verroeste radertjes en boutjes alsof de beeldhouwer zeggen wilde: „waar jullie ophouden, daar beginnen wij pas.” We hebben uitingen gezien van het meest wilde primitivisme, gestamel als van een oermens. Ze geven onze positie aan: tegenover de werkelijkheid die ons uit de hand gelopen is, staan wij als de prehistorische mens tegenover zijn onvatbare werkelijkheid. Maar hier en daar en ginds zien wij beeldende uitingen, waarin de mens zich opricht, geschonden weliswaar, maar toch met de grootheid van hem, die de verte achter de dingen ziet en gaat bevroeden wat die voor hem betekent. De mens voor wie het uitzicht wordt geboren. Temidden van de gevaarlijke dreigende dieren, ontsproten aan de verbeelding der beeldhouwers, verheft zich hier en daar iets als een Phoenix, geschonden ook hij, en zo alsof hij zich uit brokstukken tezamenraapte, maar hoe dan ook: symbool van het nieuwe leven, verrijzend uit het oude.

En wanneer wij steeds weer opnieuw een poging doen, om de nieuwe tijd niet te schuwen als de weerslag van ons kwaad geweten, maar hem te aanvaarden als een grote mogelijkheid, dan roepen we zelf daarmee het moment naderbij, waarop het beeldende werk opeens daar is, waarin de twee helften van ons bestaan: de wereld en ons innerlijk weer verzoend en verenigd zijn.

Dan vinden we weer het beeld, waarin het aanschouwelijk wordt, dat de dode werkelijkheid bezield is met ons leven.

P. C. J. REIJNE

INVLOEDRIJKEN

Het leven, een waagstuk (II)

F. NANSEN

1908. De dood van zijn vrouw, die hem steeds trouw ter zijde stond en nooit van een weloverwogen waagstuk terughield, laat Nansen in vertwijfeling achter. Het zal heel lang duren voordat hij in de zorg voor zijn kinderen en in zijn wetenschappelijk werk zichzelf terugvindt. Nog is de tijd van beproeving niet voorbij. Vier jaar later vecht hij aan het ziekbed van zijn jongste zoon, een kind nog, tegen de dood. En opnieuw loopt hij weken achtereen rond met de vraag: waarom? Opnieuw kan zelfs zijn werk hem niet boeien.

Een dringende uitnodiging om mee te werken aan een tocht naar de mond van de Jenissei en Centraal-Siberië wekt hem uit zijn verdoving. Hij gaat mee. Tussen de ijsbergen en onder de schaarse bewoners van de Siberische eenzaamheid vindt hij rust. Hij maakt weer plannen. Dit land heeft toekomstmogelijkheden in zich.

Dan, wat Nansen onmogelijk geacht had, gebeurt. Oorlogsgeweld vernielt Europa, brengt ellende over onnoemelijk velen. Gescherpt door eigen leed treft dit hem diep. Weer vraagt hij, maar nu niet naar de zin hiervan, maar naar wat er gedaan kan en dus moet worden. De tweede Nansen begint zijn waagstuk. Hij laat nu steeds duidelijker zien wat van zijn verblijf onder de Eskimo's af in hem groeiende is: dat leven eerst zin krijgt niet in een troostrijke leer, maar in de dienende daad. In woord en geschrift schrijft hij de mensen, die buiten de oorlog gebleven zijn, op. Hij wijst hen op hun mede verantwoordelijk zijn. Hij legt de verborgen gebreken van hun cultuur, waaruit zulke rampen voortkomen, bloot. Tegelijk keert hij zich tegen de ondergangspredikers en houdt dus het uitzicht op een betere toekomst vrij.

1918, wapenstilstand. Het liquideren van de

oorlog geeft de staatslieden handen vol werk. Millioenen mensen worden in die belangenstrijd vergeten. Nansen zal het voor hen opnemen.

Zijn eerste grote werk is de hulp aan de krijgsgevangenen, die of nog opgesloten zijn of vechtend zwerven in Siberië en Rusland. Hoe krijgt hij ze thuis? De moeilijkheden kent hij. Het Rode Kruis en de Quakers boekten al mislukkingen. Zal Moskou meewerken? Het gaat om zijn vroegere vijanden. Zullen de geallieerden helpen? Engeland weigert opgelegde Duitse schepen af te staan voor het transport. Nansen laat niet af — hij is op zijn best, als er onverwachte tegenstand gebroken moet worden — en krijgt wat nodig is. Dan reist hij zelf naar Moskou. De Sovjetregering erkent de Volkenbond niet en wil dus niet onderhandelen met zijn afgezant. Nansen reageert snel, eist een speciale trein om hem naar Genève terug te brengen. Hij zal verslag doen van zijn bevindingen. Dan zwicht zijn tegenspeler. Het pleit is gewonnen. De beroepsdiplomaten kunnen hun oren niet geloven. Is dit de „dilettant” gelukt? Nansen werkt zelf mee bij het transport. Diep onder de indruk van de ellende, die hij aanschouwd heeft en doodmoe, komt hij terug. Bijna een half miljoen mensen zijn gered.

Het tweede, de hongersnood in Rusland (1921—1922), miljoenen worden met de gruwelijkste dood bedreigd. Het Rode Kruis en Hoover roepen Nansen. Hij komt. De Russische argwaan weet hij te breken. Geld vloeit ruim toe, toch nog veel te weinig. In de bewogen Volkenbondsvergadering van september 1921 houdt hij een hartstochtelijk betoog. De regeringen moeten helpen. IJzige stilte, men wil niet. Het gaat niet om mensen, maar om bolsjewieken, vijanden van de beschaving (?). Hij bezweert zijn gehoor het lot van onschuldigen boven politiek belang te stellen. Tevergeefs. Dan keert hij Genève de rug toe en zet door. De eerste voedseltreinen rijden. Hij gaat mee. Hij ziet zelf hoe erg het is. Van daar uit zendt hij zijn oproepen om steun de wereld in. Hij keert terug om overal in Europa en Amerika de mensen in beweging te brengen. En, terwijl de regeringen blijven weigeren — ze eisen eerst zekerheid, dat de oude Russische schuld betaald wordt — vindt zijn bewogen woord weerklank. De hulp gaat door. Zij komt in vele gevallen te laat, in meer, gelukkig, op tijd. Een jaar later is hij weer in Genève, brengt verslag uit en schroomt niet te zeggen: „Wij hebben miljoenen mensenlevens

gered, maar twee, drie miljoen konden wij niet meer helpen, doordat uw regeringen, mijne heren, het Russische systeem vijandig gezind zijn”.

Nauwelijks is dit werk voltooid of de vluchtelingen vragen zijn aandacht, de stromen Russen, Grieken en anderen, de statenlozen. Hij slaagt er in grote groepen in verschillende delen van de wereld opgenomen te krijgen en hen na moeizaam onderhandelen een volkenbondspaspoort te bezorgen. Deze „Nansenpas” opent voor zijn bezitter de grenzen van de meeste landen. Hij is niet langer rechteloos.

Er is een groep, die der driehonderdduizend rondlolende Armeniërs, welk Nansen meer zorgen baart. Zij zijn ontkomen aan de door de Turken en Koerden aangerichte slachtingen. Zij zoeken een woonplaats, waar zij opnieuw beginnen kunnen. Een voorstel bereikt de Volkenbond. Het is politiek een delicate zaak en stuit dus op tegenstand. Nansen houdt aan. Hij krijgt opdracht met deskundigen in een woestijngebied, dat ontgonnen zou kunnen worden, de mogelijkheden af te tasten. Hij komt met een zorgvuldig uitgewerkt plan. Weer die ondergrondse tegenstand. De zaak wordt slepende gehouden. Intussen richt hij zich met zijn boek „Door Armenië” tot de openbare mening en dient hij in de vergadering van mei 1929 zijn ontslag in. Dit besluit brengt de afgevaardigden in beweging. Er zal iets gebeuren. Maar het is te laat. Nansen kan niet meer. Zijn lichaam bezwijkt. In mei 1930 sterft hij.

Zo was hij. Tegenstand bracht hem tot groter inspanning. Trouw bleef hij door alles heen aan de slachtoffers. Hij kende uren van bitterheid, maar zij gingen voorbij, hij moest immers blijven helpen. Telkens weer waagde hij het verder te gaan. Bij het aanvaarden van de Nobelprijs voor de vrede heeft hij, ondanks alles zijn geloof in de mens beleiden: „Wat wij mensen nodig hebben is de daad, arbeid, de wil tot begrijpen. Bovenal echter vertrouwen, vertrouwen in onszelf, in de anderen, in de toekomst”. Een schone leuze? In zijn mond niet. Hij leefde er naar.

En nu, nadat een tweede oorlog over de mensen is gekomen, die haast nog meer en erger ellende bracht, een ondervinding, die ons sceptisch stemt ten aanzien van mensen en hun toekomst, kan ik niet anders dan neerschrijven: Er is voor ons geen andere weg dan die Nansen ging.

D. H. PRINS

lezingen voor de radio

- zo. 25 aug. VARA 9.45 uur: A. Saalborn: „Hier onderwijst men de jeugd”.
- zo. 1 sept. VARA 9.45 uur: E. Nordlohne: „Geen klok, maar wekker”.
- zo. 8 sept. VARA 9.45 uur: A. L. Constandse: „De moraal van Casanova”.
- zo. 15 sept. VARA 9.45 uur: S. L. Kwee: „Leven en sterven”.